

Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi

İLYAS ALTUNER

Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Özet: Tanrının varlığı ve Onun evren ve insan ile ilişkisi sorunu, felsefenin çok eski ve temel problemlerinden biri olarak görülür. Bir bilgi konusu olarak Tanrının varlığı ve O'nun mahiyeti, bu evrenin üzerinde aşkın bir varlıkla ilgili olduğu hâlde, insan, içinde bulunduğu fiziksel evrende Onun koyduğu yasaları bulabilir. Tanrı kavramı Descartes felsefesinin en girift noktalarından birini oluşturur. Aslına bakılırsa, felsefesini fizik temeller yani mekanik dünya görüşü üzerine kuran Descartes'in, metafiziğine koşul olarak Tanrıyı koyması, Tanrı olmaksızın bir varlığın olamayacağı görüşünden kaynaklanır. Bu yazıda Descartes felsefesinde Tanrının insanla ve evrenle olan ilişkisini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, varlık, insan, evren, mahiyet, özgür irade.

The Relation of God and Being in Descartes

İLYAS ALTUNER

Res. Assist. | İğdır University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences

Abstract: Problem of the existence of God and His relation to the world and human being is seen as one of quite old and main problems of philosophy. Though the existence of God and His essence as a knowledge subject is related to a transcendent being over this universe, human being can find rules made by Him in physical world in which stands. The concept of God constitutes one of the most involved points of Descartes' philosophy. In fact, for Descartes, who built his philosophy on physical bases or mechanical world, to place God as condition to his metaphysics originates from the conception that if God does not exist a being does not. In this paper, we will try to explain the relation of God and human and the world in Descartes' philosophy.

Keywords: God, being, human, universe, essence, free will.

Giriş: Tanrı Kavramı

Geçmişten günümüze kadar yapılan düşünce edimleri genelde çıkışını Tanrıdan almıştır. Ya Tanrı merkezli ya da Tanrıyı dışlayan pozitivist merkezli düşünce akımları, felsefeyi çoğu kez Tanrı tartışmaları üzerine kurulan bir bilim olarak gündemde tutmuştur. Modern felsefede metafiziğin şekillenişinde önemli rol oynayan Descartes, felsefenin ana konusu olarak Tanrıyı belirlemiştir. Çünkü Tanrı olmaksızın bir nesnel dünyadan bahsetmek anlamsız olur.

Descartes açısından duyular yoluyla algılanan her şey insanı yanıltabildiği için, dış dünyanın varlığı hayâllerden ibaret kalabilir, hatta hayâlde ya da uyanık olarak görülen şeylerin birbirinden farkı olmayabilir.¹ Tanrının varlığını kabul etmeden fiziksel evrenin varlığını kabullenmenin imkânsızlığı tam da burada ortaya çıkmaktadır. Eğer bir sonlu dünya düşüncesinden yola çıkılsaydı, kesin olarak dünyayı kuran bir varlığa ulaşılacaktı. Oysa Tanrıya ulaştırılacak olan bir düşüncenin insanın zihninde olması gerekir, yoksa düşüncede olduğu için Tanrı var olmaz; başkaca söylersek, Tanrı düşüncesi Tanrı kavramının bir gereği olarak zorunlu olmalıdır. Tanrıdan yola çıkılmadan bir varlığın nedenleri bulunamaz mı? Descartes'a göre bu imkânsızdır, çünkü her şey varlığını Tanrıya borçludur, aksi hâlde kuşkuyu ortadan kaldırmanın imkânı yoktur.²

Descartes'a göre, Tanrı düşüncesi zihinde açık ve seçik olarak bulunmasaydı, insan açısından onu bilmenin herhangi bir yolu bulunamazdı. Descartes, Tanrı düşüncesinin nereden geldiğini araştırırken, bu düşüncenin duyular yoluyla elde edilemeyeceğini, ayrıca zihnin böyle bir kavramı kendiliğinden ortaya koyamayacağını söyledikten sonra, bu Tanrı düşüncesinin doğuştan geldiğini belirtmektedir. İnsan bu düşünceyi duyularıyla edinmemiş ve zih-

¹ René Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch [& Anthony Kenny], Cambridge: Cambridge University Press, 1991, I 194, *Principle* 1: 4; II 13, *Mediatation* 1. [Descartes'ın toplu eserleri, meşhur olduğu şekliyle çevirmenlerinin soyadlarına göre ilk iki cildi CSM ve üçüncü cildi CSMK olarak ifade edilecek ve yanlarına cilt ve sayfa numaraları eklenecektir. Eser adları kısaltılmış olarak verilirken, bölüm ve varsa paragraf numaraları gösterilerilecektir.]

² CSM I 130, *Discourse* 4.

niyle de kurgulamamış, dolayısıyla yaratıldığı zaman kendisiyle birlikte doğmuş ve meydana getirilmiştir. Tanrının insanı yaratırken kendi düşüncesini insanın zihnine koymuş olması garip karşılanmamalıdır. Tanrının varlığını kanıtlamak için Tanrının insana verdiği doğuştan zihne yerleştirilmiş hâlde bulunan Tanrı idesinden yola çıkılmalıdır.³ “Tanrının bilgisi bizim bilgimizden ve Onun yetkinliği bizim yetkinsizliğimizden tam anlamıyla daima önce gelir. Çünkü aslında Tanrının sonsuz yetkinliği bizim yetkinsizliğimize önceldir, çünkü bizim yetkinsizliğimiz Tanrının yetkinliği hakkında bir eksiklik ve olumsuzluktur. Ve her eksiklik ve olumsuzluk, kendisinin yetersiz kaldığını ve olumsuzladığını önceden varsayar.”⁴

Tanrı düşüncesinin zihinden atma olanağı elimizde olmadığı göz önüne alınırsa, kavrama ait düşüncelerin kavramın bizzat varlığı tarafından insan zihnine kazındığı öne sürülebilir. Nitekim bu düşüncenin eksiksiz yani yetkin olan bir varlığa ait olması, Tanrı idesinin diğer idelerden farklı olduğu anlamına gelir. Bu düşünce, zihin tarafından ortaya konmamıştır, çünkü zihinde böyle bir idenin varlığının olduğu düşünülürse, Tanrının en yetkin varlık olduğu düşünülemez. Çünkü zihnin böylesine yetkin bir varlıktan haberdar olması, onun bu düşüncüyü kendiliğinden edinmediğini de ortaya koyar. Zihin kendi varlığından bile kuşku duyarken, bu denli yetkin bir varlığın idesini kendisinde taşıyamaz, yani zihnin kuşku hâlinde kavrayamadığı Tanrı idesi, sonradan fark edilemez. Öyleyse bu düşüncüyü zihne yerleştiren bir Tanrının varlığı kabul edilmelidir.

Descartes’ın insan zihninde yetkinlikten başka bir de sonsuzluk idesinin bulunduğunu söylemesi,⁵ Tanrı düşüncesinin eksik ve aynı zamanda sonlu olan zihinden kaynaklanmadığını savunduğunu gösterir. Böyle bir düşünce, ancak sonsuz olan bir varlık tarafından verilebilir. İnsan her ne kadar bir töz olduğu için töz düşüncesi onda bulunsa bile, yine de sonlu bir varlık olduğu için sonsuz bir

³ CSM II 35, *Meditation* 3.

⁴ CSMK 338, *Burman* 16 April 1648.

⁵ CSM I 197, *Principle* I: 14.

töz düşüncesi, gerçekten sonsuz olan bir töz tarafından kendisine verilmiş olmadıkça bende bulunamaz.⁶

1. Tanrının Mahiyeti

Tanrı düşüncesinin zihinde bir kavram olarak bulunması, bu kavramın varlığının gerçekte varolduğu anlamına gelmez. Descartes'a göre bu varlığın varolması için zorunlu varlık olması gerekmektedir, çünkü Tanrı tarafından konulmadıkça zihinde böyle bir düşüncenin olmayacağını söylemektedir: "Mademki böyle bir düşünce Tanrı tarafından zihne konulmuştur, o hâlde Tanrının varlığı zorunlu olmalıdır."⁷ Tanrının varlığı zorunlu olduktan sonra, onun özüne ait bazı bilgileri sunan Descartes, bu zorunluluğu Tanrının özüne atfetmektedir: "Tıpkı bir dik üçgenin özünden üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğu yahut bir dağ fikrinden bir dere fikrinin ayrılmadığı gibi, Tanrının özünden de varlığın ayrılamaz olduğunu açıkça görüyorum."⁸

Descartes, böylece zorunlu ve mümkün ayrımı yapmış olmaktadır. Bu nedenle, zorunlu ve sonsuz kavramın gerçekte varlığı da kanıtlanmış olur. Tanrı dışındaki varlıklarda varolma zorunluluğu değil, yalnızca var olma gücü vardır. Bu güç, zorunlu varlık tarafından mümkün varlığa verilmiştir, çünkü bu düşünce, ancak zorunlu bir varlığın kavranmasıyla mümkündür. Ruh peşin hükümlerden kurtulduğunda bu gerçeği kolayca kavrar⁹ ve varlığını bunu anlamaya borçludur. Bu anlama işlemi ise öncelikle kendi varlığını kavramayı ve sonra Tanrının varlığından dolayı kendini kavramanın imkânın anlatır. Burada kurulan önerme sezgisel ve birdenbire ortaya çıkar ve de bütün diğer çıkarımlardan daha açık ve seçik olarak tüm bilgimize kaynaklık eder. Descartes'ın hiçbir çıkarıma başvurmaksızın ortaya çıkan temel önermesi şöyledir: "Düşünüyorum, öyleyse varım."¹⁰

⁶ CSM II 31, *Meditation 3*.

⁷ CSM II 31, *Meditation 3*.

⁸ CSM II 45, *Meditation 5*.

⁹ CSM I 198, *Principle 1*: 15-6.

¹⁰ Felsefe tarihinin bu en meşhur önermesi, ilk kez, Fransızca olarak yazılan *Yöntem Üzerine Söylem*'in dördüncü bölümünde dile getirilmiştir: "Je pense donc je suis." AT

Descartes, Tanrıdan başka bütün varlıklarda varlık-öz ayrılığı olduğunu belirtmektedir. Çünkü eğer Tanrıda varlık-öz ayrımı olsaydı, Tanrı olmaktan uzak olurdu.¹¹ Bu düşünceden anlıyoruz ki, Tanrının varlık ve mahiyeti bir ve aynıdır, eğer ayrı olmuş olsaydı, diğer varlıklar gibi algılanır ve Tanrı olduğu kavranamazdı. Tanrının zorunluluğu hem Onun varlık ve mahiyetinin ayrı olmayışına hem de Tanrı idesinin insanda doğuştan olmasına bağlanmıştır. Bundan başka, her türlü yetkinliği kendinde taşımayan varlığın zorunlu olarak var olması imkânsız olduğu için, Tanrının özü gereği yetkin olması gerekir. Descartes, Tanrının özünde bu yetkinliğin olduğunu ve tüm bunların Tanrıda yalnızca potansiyel olarak değil, aynı zamanda edimsel olarak da bulunduğunu söylemektedir.¹²

2. Tanrının Sıfatları

Descartes, Tanrının sıfatları hakkında bir yazı yazmamış, kitaplarında bu konuya ait müstakil bir bölüm de ayırmamıştır. Ancak filozof, eserlerinde yer yer bu konuya değinmiş ve Tanrının birtakım sıfatlarını anlatmıştır. O da diğer teist filozofların kabul ettiği Tanrı sıfatlarını kabul etmiş, bunun yanında kendine özgü bir açıklama yapmamıştır. Onun amacının, Tanrının sıfatları hakkında kilisenin görüşlerini tekrardan başkası sayılmadığını söyleyemeyiz, çünkü kiliseye bağlı olduğunu her fırsatta dile getirirse de, Skolastik öğretinin sıfatlara ilişkin birtakım görüşlerine karşı çıkmıştır.

Felsefede pek çok Tanrı görüşü olduğu için, sıfatlar konusu da karmaşık bir konudur, özellikle dinle felsefe arasında sıfatlar görüşünde bir görüş birliği yoktur. Kimi zaman felsefe dinin, kimi zaman da din felsefenin Tanrıya yüklediği sıfatları kabul etmekten kaçınmıştır. Dinle felsefe arasındaki uyumsuzluk bir tarafa, felsefe içinde oluşan Tanrı görüşleri bile sıfatlar probleminde farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda teizm, deizm, panteizm ve panenteizm gibi çeşitli Tanrı tasavvurları ortaya çık-

VI 32, CSM I 127, *Discourse* 4. Daha sonra Latince kaleme alınan *Felsefenin İlkelerinin* ilk bölümünde asıl meşhur olan şekliyle karşımıza çıkmıştır: "Ego cogito, ergo sum." AT VIII 7, CSM I 195, *Principle* 1: 7.

¹¹ CSM II 45, *Meditation* 5.

¹² CSM II 32, *Meditation* 3.

mıştır. Hatta bu anlayışların her birinin kendi içerisinde bile birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Konumuza dönecek olursak, semavi dinlerin kabul ettiği Tanrı sıfatlarının aynısını Descartes'ta da görürüz. “Descartes’ın Tanrısı, Hıristiyanlığın Tanrısıdır” görüşü, başta Gilson olmak üzere pek çok düşünürün dile getirdiği bir düşüncedir. Gerçi Descartes, teolojiye inandığını ve herkes gibi cennete gitmeyi ümit ettiğini bir pasajında dile getirmiştir.¹³

Descartes açısından, Tanrının sıfatları da varlığı gibi zihinde bulunur ve bu düşünce Tanrıdan başka tözlerden daha nesnelir. Tanrının sıfatları “tabiat ışığı” ile bilinebilir olduğu ölçüde kavranabilir. Descartes’a göre Tanrı öncesiz, sonrasız, sonsuz, her şey gücü yeten, her şeyi bilen, iyinin kaynağı, her şeyin yaratıcısı, sonsuz bir yetkinlik sahibidir. Tanrı bir cisim olmayıp cisimsel hiçbir özellik taşımaz ve hiçbir duyuya sahip olmadığı gibi duyularla elde edilenleri bizim gibi farklı işlemlerle yapmayıp tek bir işlemle bunları gerçekleştirir.¹⁴ Bu sıfatların dinin bildirdiği ve kutsal kitapların açıkladığı sıfatlar olduğu açıkça görülmektedir. “Hatta mutlak, öncesiz, sonrasız, sonsuz, değişmez, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve kendinden dışarıda var olan bütün şeylerin yaratıcı olan bir Tanrıyı anlamaya yarayan düşüncenin, kuşkusuz sonlu tözleri gösteren düşüncelerden daha nesnel bir gerçekliği vardır.”¹⁵

Descartes’ın inandığı Tanrının sıfatlarının temelinde mutlak ve sonsuz olma düşünceleri yatmaktadır. Mutlak olan Tanrı, bütün üstün nitelikleri kendinde bulundurma vasfına da sahip olmuş olur. Çünkü mutlaklık, her şeyi kendinde tam olarak bulundurmaz, sonsuzluk ise, sınırsızlıkla aynı sayılmaz, Descartes’ın sonsuzlukla kastettiği şey, ölümsüzlük durumudur. Sonsuzluk, Tanrının varlığının büyüklüğünün göstergesidir, “Tanrı sonsuz güç sahibidir” derken de bu kastedilmektedir.

Tanrının sıfatları konusunda, Descartes’ın üzerinde durduğu temel niteliklerin başında “yaratma” gelir. Descartes, sanki Aristo-

¹³ CSM I 114, *Discourse 1*.

¹⁴ CSM I 200-1, *Principle 1*: 22-3.

¹⁵ CSM II 28, *Meditation 3*.

teles'e duyururcasına Tanrının yaratıcılığında bahseder ve hemen hemen Tanrının sıfatlarının işlendiği her yerde bu sifata vurgu yapar. Tanrı her şeye gücü yetendir ve bu nedenle kendinden başka bütün varlıkların güç kaynağıdır. O her şeyi bilir ve değişmezdir, çünkü değişme mümkün varlıklar için geçerli olan bir özelliktir. "Tanrı mutlak ve üstün bir biçimde tam, yetkin ve sonsuz bir varlıktır." Ayrıca bu yetkinliğin mahiyetini anlamak mümkün değildir. Descartes'a göre bilmediğimiz nice yetkinliğin formel ve üstün olarak Tanrıda mevcut olduklarına karar vermek yeterlidir.¹⁶ Tanrının bütün eksikliklerden uzak olduğunu söyleyen Descartes, varlıkların, yaşamlarını sürdürebilmesi için Tanrıya gereksinim duyduklarını belirtir, ki bu anlamda varlıklar Tanrı olmaksızın tek bir an bile varolamazlar.¹⁷ Descartes, Tanrının sonsuz olduğunu belirtmekte, ancak sonsuz üzerinde düşünce yürütmeyi anlamsız bulmaktadır. Ona göre, sonlu olanın sonsuz olanı anlaması imkân dâhilinde değildir; sonsuzu anlamaya çalışanlar, zihinlerinin sonsuz olduğunu hayâl edenlerdir. Sınırlarını hayâl dünyasında ya da zihinde çizmenin mümkün olmadığı şeyler hakkında sonsuz yerine sınırsız demek daha uygun olur. Sınırsızla sonsuzu ayıran Descartes, büyüklüğü bilinmeyen şeyler hakkında yalnızca sınırsız denilebileceğini, sonsuzun yalnızca Tanrı için kullanılabileceğini belirtir. Tanrı bütün amaçların üstündedir, Tanrının bir şeyi hangi amaçla yaptığı sorulmamalıdır. Yalnızca insanlara verdiği akıl yetisiyle, bu şeylerin bazılarını bilmek mümkündür.¹⁸

Descartes, Tanrının sıfatları arasında "pek doğru" ve "ışığın kaynağı" olması niteliklerini de belirtmektedir ve bu niteliklerin sahibi olan varlığın yanılığının nedeni olması düşünülemez. Descartes'a göre, tabiat ışığı bilme gücüdür ve Tanrı bu gücü insana doğruyu bulmak amacıyla vermiştir.¹⁹ Tanrıya verilen töz adının ruh ve cisim için verilen töz kavramından farklı algılanması gerekmektedir ki, Tanrı varolmak için hiçbir şeye muhtaç olmaması

¹⁶ CSM II 31-2, *Mediation* 3.

¹⁷ CSM I 129, *Discourse* 4.

¹⁸ CSM I 200-2, *Principle* 1: 26-8.

¹⁹ CSM I 203, *Principle* 1: 29-30.

nedeniyle bu sığata sahiptir.²⁰ Tanrının töz sıfatını alması, varlıklar-
dan farklı bir durum içindir, zorunlu varlık olduğu için de zorunlu
tözdür ve diğer tözler, töz olma özelliklerini Tanrıya borçludurlar.

Tanrıya ait sıfatlardan biri de iyiliktir. Tanrı “Üstün İyi”dir,
çünkü bir şeyin iyiliği başka biriyle ilgili olmaksızın kendiliğinden
ele alınabilir. Bu nedenle Tanrı iyiliğin kaynağıdır, bütün iyilikler
Tanrıdan gelir.²¹ Tanrı akıl sahibi, bilge ve sevilendir. Tanrının
akılsız olduğu söyleneşydi, Tanrılık vasfı giderdi, Onun aklının
bizimkiyle aynı olmadığı kesindir. Tanrının bilgeliliği, bütün bilgile-
rin üstünde bir bilimle donanmıştır, Onda varlık ve mahiyet ayrımı
olmadığı için, varlığıyla bilir. Aslına bakılırsa, Tanrının sonsuz sıfat-
ları insan zihni tarafından kuşatılmaz ve kavranamaz, doğrusu
kavranamazlık sonsuz olanın ayırt edici bir özelliğidir.²² İnsan zihni
bu nedenle Tanrıyı kavrayıp kuşatamasa bile, Tanrının kendisine
sunduğu zihinsel yeti sayesinde onun izlerini yarattığı şeylerde
bulur ve bulgularını yine bu verili zihin aracılığıyla bilgiye dökerek
inanca dönüştürür.

3. Tanrı-Evren İlişkisi

Tanrı-evren ilişkisi, sıfatlar probleminin bir uzantısıdır. Tanrı-
nın evrenle olan ilişkisinin sıfatlar yoluyla olması, teizmin temel
görüşlerinden biridir. Diğer Tanrı tasavvurları da sıfatları kullan-
makla beraber, Tanrıya verdikleri aşkın ve içkin olma nitelikleri
bakımından teizmden ayrılırlar. Teizmin genel tanımına bakacak
olarsak, aşkın ve aynı zamanda güçlü, yaratıcı, doğru ve her şeyin
karşılığını veren bir Tanrı anlayışı olarak görürüz. Teizmin Tanrısı
evrene karışan ve onu yöneterek düzenini sağlıyandır ve evrendeki
her şey Tanrı tarafından meydana getirilmiş, her şey ezelde düzen-
lenmiştir.²³ Bundan kasıt, doğa yasalarıdır, Tanrı bu yasaları ezelde
düzenlemiştir ve de dünyayı ve diğer varlıkları bu yasalarla yönet-
mektedir: “Tanrının asla değişmemesi ve sürekli aynı tarzda hare-

²⁰ CSM I 210, *Principle* 1: 51.

²¹ CSMK 324-5, *Letter to Christina* 20 Nov. 1647.

²² CSM II 253, *Reply* 5.

²³ CSM I 206, *Principle* 1: 40.

ket etmesinden dolayı, doğa yasaları adını verdiğim ve bütün cisimlerde gözlediğim çeşitli hareketlerin doğurucu nedenleri olan bir takım yasaların bilgisine ulaşabiliriz.”²⁴ Tanrının değişmezliğinden hareketle de dünyadaki maddenin hareketinin korunumu sağlanmış olur.²⁵ Descartes’ın doğa yasaları adını verdiği şey, Tanrının ezelden belirlediği yasalardır ki, bunlar değişmeyen yazgının bir parçasıdır. Mekanik işleyen doğa, aslında kendi makineliğini Tanrıdan almıştır. Descartes doğa yasalarını şu şekilde özetler:

(1) Her şey, başka bir şey onu değiştirmedeği sürece bulunduğu durumda kalır. (2) Harekette olan her cisim, hareketine doğru çizgi doğrultusunda devam etmeye çalışır. (3) Harekette olan bir cisim, kendisinden daha güçlü birine rastladığı zaman, hareketinden bir şey kaybetmez. Ama hareket ettirebileceği kendisinden daha güçsüz bir cisme rastladığında ona verdiği kadar kendi hareketinden kaybeder.²⁶

Bir şey başka bir şeye etki etmedikçe o şeyin yeri değişmez, yani kare ise kare olarak, durağan ise durağan kalır. Cisimler bir etkiye uğramaksızın hiçbir zaman değişmezler, ancak bir kez harekete geçtiklerinde, bu hareketlerini durduracak bir etken olmadıkça durmazlar.²⁷ Doğadaki her şey eğri bir çizgi hâlinde değil, yollarına başka bir şey çıkıp da yol değiştirmedikleri sürece, düz çizgi üzerinde hareket eder. Bütün cisimler doğrusal olarak ve aynı zamanda daire çizerek yol alırlar. Bu yasa Tanrının değişmezliğine bağlıdır, deneyim bize düz hareketi gösterse de, sonuçta bu harekette dairesel bir gidiş vardır.²⁸ Harekette olan bir şey başka bir şeye rastladığında, hareket yönü değişir ve böylece aldığı yönelmeyi kaybeder, fakat bundan dolayı hareketini kaybetmez. Bunun anlaşılması, Tanrının kendi etki tarzını ve de dünyayı yaratırken kullandığı etkiyi aynıyla korumasıyla mümkündür. Tanrı, hareketi yaratırken ve cisimlere hareket verirken, onların birbirlerini itme

²⁴ CSM I 240, *Principle 2*: 37.

²⁵ CSM I 96, *The World* 7.

²⁶ CSM I 240-2, *Principle 2*: 37-40.

²⁷ CSM I 241, *Principle 2*: 37-8.

²⁸ CSM I 242, *Principle 2*: 39.

ve çekme durumlarını da yaratmıştır. Yaratıklarda bulunan bu değişme, asla Tanrının değişmezliğine aykırı değildir, hatta Descartes'a göre bu durum Tanrının değişmezliğinin de kanıtını sunar.²⁹

Descartes'a göre evreni oluşturan atomlar sonsuz derecede bölünebilir ve bunu sınırlamak mümkün değildir. Tanrının gücünün eksilmesi düşünülemediği için, Tanrı bu atomları bölme gücünü kendinden yoksun bırakamaz. Bunun yanında, dünyanın uzamı da Descartes'a göre sınırsızdır, çünkü insanın hayâl gücü uzamı sınırlandıramaz, ne kadar hayâl edilirse edilsin, boş bir mekân düşünülemez. Madde uzamdan oluştuğu için, yer ve göklerin aynı madde-den yapıldığına ve birçok dünya olmadığına inanılır.³⁰

Descartes, Tanrının, evreni yaratırken koyduğu yasaların kavramlarını insanların ruhlarına işlemiş olduğunu ve bu yüzden bu yasaların açık ve seçik olarak anlaşılabileceğini söylemektedir. Ancak Descartes, bunun üzerinde yorum yapmaktan da çekinmemiştir. Tanrının dünyayı önce bir kaos şeklinde yarattığını, sonra da ona şekil vererek düzene soktuğunu belirtmektedir.³¹ “Tanrı her şeyi ezelde düzenlemiştir ve insanın tüm bu şeyleri anlamaya akli yetmez.”³² Bu düşünce Tevrat'ın yaratılışa ait bölümündeki açıklamalarla benzerliği göstermektedir. Tevrat'ın Tekvin bölümündeki ayetler şöyle demektedir: “Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; Allah'ın Ruhunu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu.”

Descartes'a göre, Tanrı kaosu yarattıktan sonra onu kozmosa çevirmiş ve belli yasalara göre hareket ettirmiş, sonra da bunları ruha kavram olarak yerleştirmiş ve bunun yetkinliğini insanlara göstermiştir. Tanrının, başlangıçta dünyayı olması gerektiği gibi yaratmış olduğunu düşünmek daha olasıdır, ancak şimdi dünyayı korumak için kullandığı güç ve etki, yaratırken kullandığı güç ve etkinin aynıdır. Descartes, bunun dışında üstü kapalı olarak bir

²⁹ CSM I 242-3, *Principle* 2: 40-2.

³⁰ CSM I 231-2, *Principle* 2: 20-2.

³¹ CSM I 132, *Discourse* 5.

³² CSM I 206, *Principle* 1: 40.

evrimden de söz eder. Ona göre, yavaş yavaş doğalarına kavuşan yaratıkları anlamak, birdenbire yaratılmışları anlamaktan daha kolaydır. Zamanla gelişen varlıklar, şimdiki duruma gelmişirler ve bunu yaratılış mucizesine dokunmadan, yani teolojii bozmadan anlatmak mümkündür.³³

Tanrı, yarattığı şeyleri yok etmek istemediği ve her günkü yardımını evrenden çekmediği sürece, hiçbir şey yok olmaz; bedenler kaybolsa bile tözleri var olmaya devam eder.³⁴ Descartes, evrende bir mekanizmi de kabul ederek, yasaların bu mekanik düzen içinde işlediğini belirtmektedir. Yerin hareketini önceleri kabul etmez gibi görünen Descartes, Mersenne'e yazdığı mektupta yerin döndüğünü kabul ettiğini belirtmiştir: "İtiraf etmeliyim ki, eğer yerin hareketi görüşü yanlışsa, felsefemin tüm temeli de yanlıştır."³⁵ Descartes'a göre, Kartezyen felsefenin koyduğu sistem bu görüşle uyumsuz olduğundan, durağan bir dünya varsaymak anlamsızdır..

Descartes, Tanrının evreni hangi amaca göre yarattığı üzerinde durmamakta, hatta bu konuyu araştırmayı bile gereksiz görmektedir.³⁶ Önemli olan, Tanrının evreni nasıl yaptığı değil, hangi araçla yaptığıdır. Çünkü akıl, Tanrının yaptığı şeylerin nasıl olduğunu anlayamaz, bu konuda Tanrının gücünün her şeye yettiğini anlamak yeterlidir. Tanrı, insanlara yaratılış amaçlarını bildirmediği için, evrendeki amaçları araştırma konusunda ısrar etmemek gerekir.³⁷ Evrendeki yaratılışta hikmet vardır ya da yoktur, ancak Descartes'a göre bunu ısrarla öğrenmeye çalışmak gerekli değildir. Tanrı istediği zaman yaratır, Onun için zaman da şart değildir. Öyle ki, Tanrının isteyip de dünyayı yaratamayacağı bir an bile yoktur.³⁸

Descartes'a göre madde öncesiz olmasa bile sonsuzdur. Çünkü yer ve gökler yıkılmış olsalar, yani biçimlerini değiştirse de, yine de dünya yani yerle göğü meydana getiren madde asla ortadan

³³ CSM I 133, *Discourse 5*.

³⁴ CSM II 10, *Meditation Synopsis*.

³⁵ CSMK 41, *Letter to Mersenne* End of Nov. 1633.

³⁶ CSM I 202, *Principle 1*: 28.

³⁷ CSM II 39, *Meditation 4*.

³⁸ CSMK 320, *Letter to Chanut* 6 June 1647.

kalkmayacaktır. Nitekim yeniden dirilmeden sonra bedenlerimize, dolayısıyla da içinde bulunacakları dünyaya sonsuz bir yaşam söz verilmektedir.³⁹ Descartes, evrenin süresinin bütün bölümlerinin birbirine bağlı olmadığından hareketle, bu yaşamın sonsuz olmasının öncesizliği de beraberinde getirmediğini belirtmektedir. Tanrının yarattığı evren, yine onun aracılığıyla varlığını sürdürecektir; maddî töz yok olmayacak, Tanrının kendisine sunduğu yardımla sonsuzluk kazanacaktır. Evrenin Tanrı tarafından yaratılması ve mekanik düzen arasındaki ikilem böylelikle çözüme kavuşmuş olmaktadır. Mekanik düzen Tanrı tarafından evrene konulmuş ve evren bu düzen içinde işlemeye ve var olmaya devam etmiştir. Her şeyin nedeni Tanrı olduğu için, mekanizmi kuran da odur ve Tanrı bunu değiştirme iznini kimseye vermemiştir.⁴⁰

4. Kötülük Problemi

Biz, Descartes'ın ontolojisi içinde yer almakla birlikte özel bir bölüm olmayan kötülük problemine değinmeyi uygun bulduk. Aslında kötülük problemi çok eskilerden beri var olan bir konudur ve felsefe tarihinde genelde Augustinus ve Leibniz tarafından sistemli olarak anlatılmıştır. Descartes'ın kötülük problemine ilişkin değindiği nokta, Tanrının doğruluğu, yani adâletidir. Descartes ayrıca birtakım filozoflar gibi “mümkün dünyaların en iyisi” üzerine bir görüş belirtmemiştir.

Tanrı aldatıcı değildir, bunu anlamak için Tanrının varlığı tek başına yeterlidir. Tanrının kişiliğinde yetkinlik ve tamlık varken, hile ve aldatmada ise yetkinsizlik ve eksiklik var olduğu için, kötülüğe giren bu türden davranışların Tanrıda bulunması kesinlikle düşünülemez. Eğer kötülük Tanrıdan kaynaklanmayan bir durumsa, nereden ileri geldiğinin bulunması gerekir. Descartes bu sorunu çözümlerken, insanın doğruyu yanlıştan ayıracak bir yetiye sahip olduğunu belirtmekte ve bu yetiyi her şeyi veren Tanrının versişini söylemektedir.⁴¹ Böylece pek açıktır ki, Tanrı aldatıcı olamaz, çün-

³⁹ CSMK 320-1, *Letter to Chanut* 6 June 1647.

⁴⁰ CSM I 142, *Discourse* 6.

⁴¹ CSM II 37-8, *Meditation* 4.

kü tabiat ışığı bize aldatmanın zorunlu olarak bir eksiklikten ileri geldiğini göstermektedir.⁴²

Descartes'a göre Tanrı, yanılmalarımızın nedeni değildir, Tanrı her ışığın kaynağı olarak, insanları asla aldatmaz. Aldatmak bir fenalıktan yahut korku, hile ve zayıflıktan doğar ve dolayısıyla bu sıfat Tanrıya yüklenemez. Tanrının insanlara verdiği tabiat ışığı denilen bilme gücü, doğruyla yanlış ayıracak yapıya sahiptir. Bize göre eksik olan şeyler Tanrıya göre yokluktur, çünkü Tanrı, kendi yetkisinde olan her şeyi bize vermemiştir ve vermek zorunda değildir.⁴³ Tanrı yanlışların yaratıcısı da değildir; O bize her şeyi bilen bir anlayış vermemiş olsa da, Onun yanlış olanı yaratmadığını bilmemiz gerekir.⁴⁴ Yanlış, Tanrıya bağlı olan gerçek bir şey değil, yalnızca bir eksiklik ve yanlış için Tanrı insana özel bir yeti vermemiştir. Yanılgının nedeni, doğruyu yanlıştan ayırma gücünün insanda sonsuz derecede olmayışdır. "Tanrının şahsında eksik olan, kendisi için gereken bir yetkinlikten yoksun olan bir yetiyi bana vermesi mümkün değildir." Usta ne kadar işinin uzmanı olursa, elinden çıkan iş de o kadar mükemmel olur. Öyleyse, mükemmel ve tam olmayan bir şeyi Tanrı yapmaz ve yaratmaz. Tanrı, insanı aldanmaya imkân olmayacak bir tarzda yaratabilir, çünkü Tanrı, en iyiyi istemektedir.⁴⁵

Descartes, Tanrı insanı aldanacak bir yapıda yaratsa bile, bunun da bir olgunluk olduğunu söylemektedir. Eğer Tanrı insanı hiç aldanmayacak bir donanımda yaratsaydı, şimdikinden daha yetkin olurdu ve bütün varlıklar olgun olduklarında birbirlerine benzeyeceklerdi. Oysa bazılarının diğer bazılarından eksik olması, daha büyük bir yetkinliğe işaret eder. Yanılmaları engelleyen bir yeti veren Tanrı, yanılmak için bir yeti vermemiştir; doğrusu yanılmaların yeri duylardır. Tanrı bütün olumlu şeylerin yaratıcı olduğu halde, olumsuz olanların yaratıcı değildir. Olumsuzluk bir yokluk-

⁴² CSM II 35, *Meditation* 3.

⁴³ CSM I 203-4, *Principle* 1: 29-31.

⁴⁴ CSM I 205, *Principle* 1: 36.

⁴⁵ CSM II 38-9, *Meditation* 4.

tan ibaret olduğundan dolayı Tanrının yetkinliğiyle bağdaşmaz.⁴⁶

Görüldüğü üzere, Descartes'ın savunduğu teodise, yalnızca Tanrının yetkinliği ve yanılmazlığı üzerine kuruludur. Tanrı ona göre Üstün İyi'dir, tam ve eksiksizdir, bütün iyilikler Tanrıdandır⁴⁷ ve kötülükler Tanrıya atfedilemez. Yanlıgılar insanın iradesini iyi kullanmamaktan ileri gelen eksikliklerdir. Bu eksikliklerin yanlışlıkla Tanrıya yüklenmesi, Tanrının adâletine karşı önyargılı düşünmeye ve davranmaya insanlığı sürükleyecektir. Oysa Tanrı, kavramı itibarıyla adâletli olmak zorundadır.

5. Özgürlük Problemi

Şimdi burada ele alacağımız sorun, Descartes açısından Tanrı-insan ilişkisini de bir anlamda gösterecektir. Özgürlük ve irade problemi, aynı zamanda hem kötülük hem de kader problemiyle yakından ilişkilidir. Kötülük problemini ele aldığımız için, burada özellikle kaderle olan ilişkisini incelemeye çalışacağız. Descartes'a göre, kuşkulu şeylere inanmaktan sakınmamızı mümkün kılmak suretiyle, aldanmamıza engel olan özgür bir irademiz vardır.⁴⁸ Tanrı insanı aldatsa bile, insan, bu özgürlüğün varlığını duymaktan geri kalmaz. Filozofa göre, bilinmeyen şeylere inanmamak kaydıyla, aldanmanın önüne geçilebilir.

Descartes'a göre insanın başlıca yetkinliği, özgür bir iradeye sahip olmasıdır ve onu övülen ve yerilen yapan da bu iradedir. Özgür irade, hareket ve fiillerin efendisi olan insanı ortaya çıkarır, yanılmalar ise özgür iradenin kullanılmayışından ileri gelir. Yargıların doğru ya da yanlış olması, insanın doğasını değiştirmez.⁴⁹ “Yargıda bulunmak için anlayış kadar irade de gereklidir.” Anlayışımız olmaksızın hiçbir şey hakkında yargıda bulunamayız, çünkü irademizin, anlayışımızın, kendi kavramadığı şey üzerine karar vermesi için hiçbir neden yoktur. Yanlışlarımız, irade alanının anlayış alanından daha geniş olmasından ileri gelmektedir. Herhangi bir ira-

⁴⁶ CSM II 42-3, *Meditation* 4.

⁴⁷ CSMK 324-5, *Letter to Christina* 20 Nov. 1647.

⁴⁸ CSM I 194, *Principle* 1: 6.

⁴⁹ CSM I 205, *Principle* 1: 37-8.

denin uzandığı yere insan iradesi de uzanır ve Tanrının verdiği bu irade kötü kullanılınca yanılığın meydana gelir.⁵⁰

Descartes, iradenin özgürlüğünün yalnızca kendisinden edinecek deneyimiyle, kanıtsız olarak bilinebileceğini söyler. Kişi bir şeyi kabul edebileceği ölçüde inkâr da edebilir. Böyle özgür iradeye sahip olmak, apaçıktır ki, ortak kavramlardan biridir, yani kişi bir şeye inanıp inanmama özgürlüğünü kendisinde bulur.⁵¹ Yanlışlıkların bilme ve seçme olmak üzere iki farklı nedeni vardır, yani yanlışlar, akıl ile iradenin birlikte çalışmasından dolayı ortaya çıkar. Yalnız, akıl kendi başına bir şeyi ne kabul edebilir ne de inkâr edebilir.

Bunun yanında, Descartes'a göre inanç, aklın değil bizzat iradenin edimidir. İnancın zihin içinde yeri varsa, bu iki yoldan biriyle olmalıdır.⁵² Descartes'a göre, Tanrının kişiye mükemmel derecede yetkinlik ve tamlık vermemesinden yakınmamak gereklidir. İnsandaki akıl yetisi çok küçük ve sınırlı olmasına karşın, bunun yanında, insanda bundan çok daha geniş, büyük ve hatta sonsuz olan diğer bir yeti vardır ki, o da Tanrının özüne aittir. Bu sonsuz irade, insandaki iradeden daha büyük değildir, çünkü irade, yetiden farklıdır ve bir şeyi yapabilme (kabul ve inkâr) olarak tanımlanır. Bir şeyi kabul ya da inkâr etmek, başka biri tarafından zorlanmamak demektir. İki şeyden birini seçmekte zorunluluk yoktur ve bunlardan birini seçerken iki durum göz önünde bulundurulur: (1) Doğrunun bunlardan birinde olması ve (2) Tanrının iradesi. Tanrının iradesiyle anlatılmak istenen şey, Tanrının o düşünceyi zihne yerleştirmesidir. Bunun için bunlardan birine ne kadar yönelinirse, o denli özgür olarak o şey istenmiş olur. "Kayıtsızlık ve ilgisizlik, özgürlüğün en aşağı derecesidir" diyen Descartes, bunun, iradenin yetkinliğinin aksine eksikliğini yansıttığını belirtmektedir.

Tanrının verdiği akletme yetisi asla yanlışlığa düşmede etkili değildir. Anlaşılmayan şeyler peşinde koşan irade, yanılmalara ne-

⁵⁰ CSM I 204-5, *Principle* 1: 34-5.

⁵¹ CSM I 205-6, *Principle* 1: 39.

⁵² CSM I 15, *Rule* 3.

den olmakta ve yanlışlığa düşmektedir.⁵³ Tanrının iradesi küllidir ve cüz'î iradeyi de içine alır, Onun iradesi olmaksızın hiçbir şey meydana gelmez. İnsanın iradesi ise, yazgıları değiştirecek bir irade değildir. Tanrıya yapılan dua ve de Tanrının kullarını duaya zorlaması, kaderi değiştirecek yapıya sahip olamaz. Bu, olsa olsa Tanrının, insanların elde etmesini istediği şeyler içindir. Çünkü Tanrı eşyanın düzenini öylesine kurmuştur ki, bunu kimse değiştiremez.⁵⁴ Cüz'î irade, Descartes'a göre, Tanrının sonsuz gücüne karşı özgür değildir ve böyle bir özgür iradenin varlığı, insanları Tanrının varlığından kuşkuya düşürmez. Bağımsızlık, Tanrıya bağlılıkla barışıktır ve buna göre de her şey Tanrıya bağlıdır.⁵⁵ Yani hiç kimsenin Tanrının iradesinin ötesinde bir özgür alan bulma olasılığı yoktur. Bu nedenle özgürlük, Tanrıdan kurtulma değil, aksine Tanrıya bağlanma ve Onun iradesini anlamadır.

Tanrıda iki tür irade vardır. Bunlar Tanrının her şeyin olmasını istediği gibi olması olan mutlak irade ve insanların erdem ve eksiklikleri, yani bağlılıkla ilgili göreceli iradedir ki, Descartes'a göre, Tanrı cüz'î iradeyi serbest bırakmış, zorlamamıştır.⁵⁶ Gördüğümüz kadarıyla Descartes, determinist bir özgürlüğü savunmakta ve cüz'î iradeyle bunu uzlaştırmada zorluk çekmektedir. Sonuç olarak Descartes felsefesinde, Tanrının kendisine bağlı olarak bir özgür irade kabul edilir ve Onun iradesi her şeyin üstündedir. Bu irade insanların Tanrıdan bağımsız olmadıklarının açık göstergesidir.

Kaynaklar

Descartes, René, *Oeuvres de Descartes*, eds. Charles Adam & Paul Tannery, 12 tomes, Paris, Léopold Cerf, 1897-1913.

Descartes, René, *Rules for the Direction of the Mind*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

⁵³ CSM II 39-40, *Meditation 4*.

⁵⁴ CSMK 272, *Letter to Elizabeth* 6 Oct. 1645.

⁵⁵ CSMK 277, *Letter to Elizabeth* 3 Nov. 1645.

⁵⁶ CSMK 282, *Letter to Elizabeth* Jan. 1646.

- Descartes, René, *The World or Treatise on Light*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Descartes, René, *Discourse on the Method*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Principles of Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Comments on a Certain Broadsheet*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Meditations on First Philosophy*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Objections and Replies*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Letters*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch & Anthony Kenny, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Descartes, René, *Conversation with Burman*, trans. John Cottingham & Robert Stoothoff & Dugold Murdoch & Anthony Kenny, *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.